

O VZŤAHU FILOZOFIE A PSYCHOANALÝZY

MÁRIA PODUŠELOVÁ, Katedra filozofických vied PHV UMB, Banská Bystrica

Psychoanalýza je vedou o nevedomí, nie je to filozofia. Predmetom záujmu psychoanalýzy i filozofie je človek. Pokiaľ sa tieto dve duchovné aktivity navzájom počúvajú, rozvíjajú kreatívny potenciál svojej vlastnej domény, a tak obohacujú aj filozofiu človeka.

Domnievam sa, že vznik psychoanalýzy a jej predmetu poznania bol pripravený skôr filozofiou než vedou o duši, psychológiou. V mojom referáte chcem poukázať na túto skutočnosť a zároveň prezentovať niektoré filozofické postoje k psychoanalýze a k pojmu nevedomia.

Hoci objav nevedomia sa pripisuje S. Freudovi, skutočné dejiny nevedomia začínajú niekoľko storočí pred Kristom. Už vtedy bolo známe, že mnohé motívy správania človeka sú pred ním skryté. Keď zakladatelia psychoanalýzy hovoria o duchovných tradíciách, v ktorých nachádzali svoje inšpiračné zdroje, vždy uvádzajú príklady z oblasti filozofického myslenia starých kultúr až do moderných čias. Ak Freudova humanistická erudícia bola pozoruhodná, o to viac to platí o K. G. Jungovi. Jeho rozsiahle vedomosti z mytológie, antropológie, komparatívnej religionistiky, života rôznych kultúr, nehovoriac o alchýmii, mu dovolili hlbšie preskúmať "zasľúbenú zem", ktorú Freud iba videl.

Je všeobecne známe, že už v starovekom Egypte a Grécku, u hinduistov, Hebrejcov a stredovekých kresťanov boli známe niektoré aspekty psychického života človeka, ktoré unikali jeho vedomiu. Napokon je zaujímavé všimnúť si aj pojmový aparát hlbinej psychológie, aby nevznikla priama súvislosť so Sofoklom či Euripidom. Svätý Augustínus formuloval problém už precíznejšie, keď sa vyslovil: "Neviem celkom, kto som." V hlbokom poznaní B. Pascala vyjadrenom v slovách: "Rozum nepozná pravdy srdca" cítiť jasnú skepsu voči tomu, že by človek bol výlučne racionálny. Filozofi, ktorí to tvrdia, nepoznajú jeho povahu.

Myšlienka predpokladajúca existenciu nevedomia sa zreteľne objavuje v moderných dejinách nemeckej filozofie. Leibniz v diele *Monadológia* hovorí o tom, že zmyslové dáta, "perceptions", nemôžu vzniknúť z ničoho. Podľa neho obsahy duše majú rôzne kvality, čo sa týka stupňa ich uvedomenia. Postupujú od menej jasných "petites perceptions", ktoré nemusia byť uvedomené, no možno ich poznať, až po jasne uvedomené "apperceptions". Upozorňuje na ich rozdielnosť a považuje za veľký omyl myslieť si, že "v našej duši sú iba tie percepcie, ktoré vnímame" ([1], 41).

I. Kant oceňoval Leibnizovu hĺbku myslenia, jeho názor, že "duša s mohutnosťou jej prejavov je spojená s celým univerzom, hoci my poznáme iba nepatrnú časť jej prejavov" ([1], 47).

A. Schopenhauer "vec osebe" ako bytie existujúce mimo dosahu vedomia formuluje v pojme "objektívnej vôle". Z pohľadu svojej filozofie interpretuje aj človeka. Podľa neho to, čo človek nazýva "aktami vôle", sú iba ilúzie, "manifestácie objektívnej

vôle" v ňom, ktoré vôbec nemá pod kontrolou. Rozum je tiež prejavom tejto vôle, takže hovoriť o jeho rozhodujúcej úlohe v živote človeka je neoprávnené. V diele *Svet ako vôľa a predstava* píše, že "vedomie je iba povrch našej mysle, ktorej jadro - tak ako v prípade Zeme - nepoznáme a vidíme iba jej obal" ([1], 53). U Schopenhauera vidíme jasné rozlíšenie nevedomej vôle od vedomia, dokonca akcentovanie nevedomých vplyvov na vedomie a vôľové konanie človeka. V jeho chápaní nevedomá objektívna vôľa presahuje hranice subjektu.

Filozofia F. Nietzscheho bezprostredne predchádza znovuobjavenie pojmu nevedomia a jeho akceptáciu vo svete vedy. Jeho názory na človeka sú v priamom protiklade k tradícii. Väčšina filozofov interpretovala nevedomú časť psychiky negatívne, vidiac v nej nežiaduce a deštruktívne sily. Nietzsche vyzdvihovaním inštinktov, vášní a túžob ako vitálnych síl človeka povýšil nevedomie po prvýkrát nad rozum. Práve v nich vidí "korene života". "Inštinkt je najmúdrejší činiteľ v človeku." Zdá sa, že Nietzscheho postoj, taký odlišný od tradičných predsudkov voči iracionálnym silám človeka, v plnej miere docenila až psychoanalýza.

V diele E. de Hartmanna *Filozofia nevedomia* sa už nevedomie charakterizuje viacerými znakmi. "Nevedomie prostredníctvom inštinktov zabezpečuje v každej bytosti sily nevyhnutné pre jej zachovanie, ktoré myslenie nemôže nikdy zabezpečiť." ([1], 55). Nevedomie podľa Hartmanna inšpiruje ľudí k činom, ktoré by nepoznali, keby sa nechali viesť iba svetlom rozumu. Myslenie prirovnáva k sluhovi, ktorý je vždy pripravený nám slúžiť, a nevedomie k víle, ktorá má v sebe niečo znepokojujúce a démonické. Keďže nevedomie inšpiruje vedomé procesy myslenia, je "povinnosťou" vedomia podriaďiť sa nevedomiu vždy, keď je to možné. Nevedomie nemožno definovať vyčerpávajúco, to uznáva aj Hartmann, keď píše: "Nevedomie je nepochopiteľné, cudzie, ale drží nás pod svojou ochranou." ([1], 55). Napriek jeho tajomnosti a nepostihnuteľnosti človek by mal nadviazať vzťahy s nevedomím. Tu sa nachádzajú skutočné korene jeho života.

Zo stručného náčrtu formovania pojmu nevedomia možno usúdiť, že to bola filozofia a nie psychológia, ktorá formulovala jasnú a pochopiteľnú hypotézu nevedomia. V dovedejšej psychológii W. Wundta sa nevedomie vysvetľovalo ako "nepřítomnosť vedomia". Údaje potrebné na to, aby sa mohla stanoviť vedecká hypotéza nevedomia, priniesli odborníci z oblasti liečenia chorých. Aký paradox!

Filozofia 20. storočia má k psychoanalýze ambivalentný postoj. Niektorí filozofi s ňou bezvýhradne súhlasia, hoci z rôznych dôvodov. Jedni preto, že pomohla vymaniť psychiatriu z područia naturalizmu a dala jej humanistickú orientáciu. Druhí preto, že vo vedomí vidí skôr činiteľa ilúzie, že odhaľuje v ľudskom správaní iracionálne sily, bezprostredne nepostihnuteľné.

Napokon mnohí filozofi neskrývajú svoj hlboký odpor k psychoanalýze. Freudov model psychiky Ego-Id-Superego považujú za redukciu psychického života. Rozhodujú v ňom afekty a impulzy, nie racionálna aktivita. Príznačné pre tento postoj sú slová K. Jaspersa, ktorého existencializmus sa opiera o psychiatrickú skúsenosť. Jaspers píše: "Psychoanalýza má úplne skreslenú predstavu o človeku" ... "robí z libida a z iných inštinktov autentickú realitu, tak ako to robí marxizmus s materiálnymi záujmami. Tieto

záujmy nepochybne existujú reálne, ale ide o to, odhaliť ich možné limity a pochopiť, že nevytvárajú podstatu ľudského bytia." ([1], 86).

Pre Jaspersa je neprijateľná predstava, že človek je iba hračkou v rukách vlastného nevedomia, že ľudská fakticita sa utvára jeho najinferiórnejšími prejavmi. Nepochybuje o tom, že psychoanalýza vedie k určitému poznaniu človeka. Odmietla však jej ideál človeka, v "ktorom by bol oslobodený od všetkých tenzií a tlakov, ktoré jediné mu môžu poskytnúť prístup k sebe samému a v ktorom by nadobudol povahu, ktorú už nemožno pripísať človeku" ([1], 88).

Psychoanalýza často obviňovali z materializmu. Výčitky smerovali voči jej chápaniu ľudského bytia, ktoré sa snaží dosiahnuť iba praktický cieľ, a tak často koná proti svojmu etickému poslaniu. Napr. Alain sám hovorí, že jeho pripomienky majú morálny charakter, keď napíše: "povesťný freudizmus je umením objaviť v každom človeku zredukované zvieria podľa znakov celkom obyčajných ... Záležitosti sexu, ktoré očividne unikajú vôli a predvídaníu, sú zločinmi na nás samých a my pri nich asistujeme... Človek je temný, to treba vedieť. Musíme sa však vyhnúť hrôzom, ktoré vyplývajú z termínu nevedomia. Najvážnejšou z nich je viera, že nevedomie je druhé ja. Ja, ktoré má svoje predsudky, úskoky, druhého zlého anjela, diabolského radcu. Práve preto musíme pochopiť, že nie je iný bod myslenia v nás, iba subjekt ja." ([1], 89).

Aj u iných autorov nachádzame spoločnú črtu: kritické hodnotenie psychoanalýzy. Wittgenstein v snahe pochopiť prítťaživosť psychoanalýzy aplikoval jej vlastný postup. Podčiarkuje jednak silu presvedčenia redukovaných výrokov a zároveň zvedavosť, akú vyvoláva nevedomý svet. "Ľudia v ňom nachádzajú bludisko s obrovským množstvom vecí, ktorým sú náchylní uveriť, lebo sú mysteriózne. Obraz, podľa ktorého ľudia majú nevedomé myšlienky, je čarovný. Idea nevedomého sveta je tajomnou hrobkou a ukrytá vec znepokojuje." ([2], 103). Podľa Wittgensteina psychoanalytická interpretácia má iba estetický účinok. Mätie a priťahuje nás podobne ako umelecké dielo alebo mýtus.

Známe je Wittgensteinovo presvedčenie, podľa ktorého viera, že všetko má najčastejšie skrytý význam a že realita je ako text, ktorý sa má dešifrovať, je ilúziou. Filozofia v jeho poňatí má za úlohu tieto ilúzie rozptýliť. Tvrdí, že filozofia iba predkladá každú vec pred nás a nič nevysvetľuje, nič nededukuje. Pretože všetko je pred našimi očami, nie je tu nič, čo by mala dokazovať. Filozofia "musí nahradiť neočividný ne-zmysel, ne-zmyslom evidentným," povedal Wittgenstein ([2], 104). Z toho pre nás vyplýva, že presvedčenie o existencii nevedomého sveta, ktoré je predmetom nejakej špeciálnej vedy, je ilúziou skrytého významu.

Postoj iných filozofov k psychoanalýze sa zakladá na väčších sympatiách, hoci s výhradami ku koncepcii psychického života, ktorá podčiarkuje determinujúce príčiny správania človeka ako nezodpovedajúce ľudskej povahe.

Toto presvedčenie potvrdzuje J. P. Sartre, filozof slobody par excellence. V diele *Bytie a Ničota* predkladá svoj projekt "existenciálnej psychoanalýzy", ktorá sa skepticky stavia nielen voči Freudovmu nevedomiu, ale predovšetkým voči "absolútnemu nevedomiu". Pre proces nevedomia používa Sartre pojem "zlá duša" ako "umenie tvoriť kontradiktórické pojmy, t.j. pojmy, ktoré zjednocujú v sebe myšlienku a zároveň negáciu tejto myšlienky," počínajúc "dvojakým vymedzením ľudského bytia: byť fakticitou i transcendentaliťou." ([3], 561).

Sartre svoju pozornosť sústreďuje na pojem cenzúry, prostredníctvom ktorej nadsa funguje ako bariéra a selekcia medzi nevedomím, podvedomím a vedomím. Podľa neho cenzúra nemôže odmietat' alebo potlačiť, ak nepozná to, čo odmieta. Píše: "Ako môže odmietnuť impulzy, keď nevie, že ich rozlíšila? Možno pochopiť poznanie, ktoré by ignorovalo samé seba?" ([3], 561).

Vznik nevedomia Satre vysvetľuje prostredníctvom pojmu odcudzenia. Nevedomie je produktom odmietnutia subjektu. Je istým modom vedomia, ktoré sa odcudzilo samo sebe. Kontradiktórna intencionalita vytvára význam a vytvára ho tak, ako keby nebol významom. U Sartra subjekt a vedomie tvoria nerozlučný vzťah, v ktorom niet miesta pre nevedomie.

Napriek všetkému existujú filozofi so spirituálnou predstavou ľudského bytia, ktorí v psychoanalýze vidia prostriedok skúšky a verifikácie autenticity človeka. V tejto súvislosti možno spomenúť P. Ricoeura.

Ricoeur po svojom opätovnom návrate k Freudovi ukázal, ako treba postupovať cestou "archeológie freudovského subjektu". Konštatuje, že "po Freudovi už nemožno budovať filozofiu subjektu ako filozofiu vedomia" ([3], 563). Domnieva sa, že psychoanalytický diskurz opierajúci sa o filozofickú reflexiu by určite viedol k niekoľkým zmenám statusu subjektu. Podotýka, že aj Freudovo dielo by sa malo čítať tak, ako sa čítajú iní filozofi. "Freudov text ako taký je dobrodružstvom reflexie. To, čo sa zrodí z tejto reflexie, je urazené cogito, ktoré sa vystavuje, ale sa nevlastní, cogito, ktoré poznáva svoju pôvodnú pravdu iba v priznaní ilúzie z klamstva aktuálneho vedomia a jeho prostredníctvom." ([3], 564).

Filozofia 20. storočia nadelila psychoanalýze čudný osud tým, že ju odmieta počúvať, resp. lepšie počúvať. K nedorozumeniu teda nemohlo nedôjsť. Ako sa vyjadril J. Lacan, odpovedajúc na otázku študentov filozofie: "Nie je úlohou psychoanalýzy upozorniť filozofiu na filozofický omyl - to by mala urobiť filozofia bez toho, aby si to uvedomovala. Táto cesta nejestvuje, pretože predstaviť si také niečo, to je presne filozofický omyl. Subjekt sa nemýli, keď sa identifikuje so svojím vedomím, ako ste mi to bohvie prečo povedali, ale môže iba nechať odtiaľ uniknúť topológiu, ktorá sa s ním v tomto stotožnení pohráva." ([3], 567).

LITERATÚRA

- [1] BRUN, J.: La conscience et L'inconscient. Paris 1954.
- [2] BOUVERESSE-QUILLIOT, R. - QUILLIOT, R.: Les critiques de la psychanalyse. Paris 1995.
- [3] Collectif: La philosophie. Paris 1972.

PhDr. Mária Podušelová
Katedra filozofických vied FHV UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
SR